

ко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001.

8. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / Чаплинський К.О. – Дніпропетровськ, 2011.

Надійшла до редакції 26.12.2012

І.О. Шинкаренко

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗШУКУ БЕЗВІСНО ЗНИКЛИХ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті проведено психолого-тактичний аналіз діяльності оперативних підрозділів ОВС з розшуку безвісно зниклих неповнолітніх. Виходячи з особливостей психомоделі неповнолітнього з девіантною поведінкою надані практичні рекомендації спрямовані на підвищення ефективності розшуку безвісно зниклих неповнолітніх.

Ключові слова: *девіантна поведінка, безвісно зниклі, особливості психологічного портрету неповнолітніх, оперативне опитування.*

В статье проведен психологический анализ деятельности оперативных подразделений ОВС по розыску безвестно исчезнувших несовершеннолетних. Исходя из особенностей психомодели несовершеннолетнего с девиантным поведением даны практические рекомендации направленные на повышение эффективности розыска безвестно исчезнувших несовершеннолетних.

Ключевые слова: *девиантное поведение, безвестно исчезнувшие, особенности психологического портрета несовершеннолетних, оперативный опрос.*

In the article the analysis of activity of operative subdivisions of OVC is conducted from a search obscurely of disappearing minor. Coming from the features of психомоделі minor with a девіантною conduct practical recommendations are given sent to the increase of efficiency of search obscurely of disappearing minor.

Keywords: *conduct, obscurely disappearing, features psychological to the portrait of minor, operative questioning.*

Постановка проблеми. Підлітки, які самовільно залишили сім'ї, навчально-виховні заклади та спеціальні установи для неповнолітніх поповнюють ряди підлітків, які ведуть антигромадський спосіб життя, бродяжать та жебракують. Нерідко ці діти вчиняють злочини або самі стають їх жертвами.

Означене потребує від оперативних підрозділів міліції здійснення профілактичних заходів та впровадження новітніх прийомів розшуку неповнолітніх. Означене не можливо без використання знань юридичної психології та розробки тактики розшуку та роботи у середовищі неповнолітніх з девіантною поведінкою. Важливе місце повинно мати використання знань психології, що дозволить більш ретельно планувати опе-

ративно-розшукові заходи з розшуку неповнолітніх. Це неможливо без вивчення всього комплексу проблем з які є в діяльності оперативних підрозділів ОВС щодо розшуку безвісно зниклих неповнолітніх

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми розшуку неповнолітніх завжди входили в комплекс досліджень різних галузей науки. За роки незалежності психологічні, кримінологічні та організаційні аспекти протидії злочинності неповнолітніх та розшуку зниклих неповнолітніх були предметом досліджень: В.Ф. Годованця, В.В. Голіни, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка, О.Д. Запорожець, Ю.Л. Заросинського, Т.Л. Кальченка, Т.М. Малкова, В.Г. Овчаренка, П.Т. Петрюка, Т.В. Семенець, М.О. Семенишина, О.О. Черепненко, В.П. Федорова, О.В. Яроша [1-8]. Праці означених вчених майже не торкалися дослідження комплексу сучасних психологічних, організаційно-тактичних проблем попередження девіантної поведінки, яка є чинником зникнення неповнолітніх та їх розшуку. Означене потребує з'ясування чинників ефективності діяльності щодо розшуку неповнолітніх.

Метою статті є дослідження проблем використання психологічних знань у розшуку зниклих неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Безвісно зниклими вважаються неповнолітні, які зникли раптово, безпричинно та місцезнаходження яких невідомо.

Підрозділи кримінальної міліції у справах дітей здійснюють розшук дітей та підлітків у віці до 18 років, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади або спеціальні установи для неповнолітніх, а також разом з іншими підрозділами беруть участь у розшуку (встановленні) інших категорій неповнолітніх.

Проведене нами дослідження та вивчення здобутків науковців дозволяє визначити, що причинами самовільних втеч неповнолітніх, найчастіше бувають:

- небажання працювати чи навчатися;
- романтика подорожей;
- сімейні сварки;
- жорстоке поводження батьків або осіб, які їх замінюють;
- конфлікти з ровесниками;
- схильність до аморального способу життя, бродяжництва та жебракування;
- вплив дорослих осіб щодо розбещення неповнолітніх [9-11].

Проведене нами дослідження дозволяє зробити висновок, що останнім часом участися випадки, коли молоді дівчата, які стали на шлях проституції, нерідко самовільно йдуть з домівок, їдуть в інші населені пункти, особливо великі туристичні центри та міста, з метою поліпшення свого матеріального становища шляхом надання сексуальних послуг. Відправляються вони в такі поїздки, не попереджаючи при цьому своїх родичів або знайомих, стаючи в такий спосіб безвісно відсутніми.

Вивчення наукових праць, досвіду діяльності кримінальної міліції у справах дітей та всього блоку оперативних підрозділів міліції свідчить, що організація і тактика здійснення розшукових чи рятувальних заходів залежить від обставин зникнення неповнолітнього, його віку, психічного та фізичного стану, а також часу і місця події, що сприяли зникненню [12].

Найбільш ефективним заходом визначення причин самовільного залишення місця мешкання підлітком і можливого його місцезнаходження є опитування батьків зниклого, а також близького оточення. У бесіді з'ясовуються час, місце й обставини що сталися, опис зовнішності (особливі прикмети) і одягу зниклого, уточнюються адреси знайомих, або родичів, у яких може перебувати розшукуваний. Під час опитування можуть бути з'ясовано:

- де зниклі перебували останнім часом;
- хто, коли і при яких обставинах востаннє бачив зниклого;
- хто з дорослих, як знайомих так і не знайомих, підходив до них, на яку тему розмовляв, чи спілкувався він із зниклим, чим пригощав останнього чи запрошував він його й інших дітей куди-небудь піти (наприклад, показати їм що-небудь цікаве);
- прикмети невідомого, напрямок у який він пішов сам чи разом зі зниклим та ін.

Як показує практика, незважаючи на дитячу психологію – схильність до фантазії, зсув окремих подій у часі тощо, їх розповідям варто вірити, тому, що вони бувають досить точні. При тому необхідно дотримуватися вимог світової спільноти щодо забезпечення прав людини під час здійснення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій [13-16].

Найбільш розповсюдженою помилкою є звуження коло опитуваних осіб до близького оточення з числа підлітків. Досвід діяльності оперативних працівників КМСД свідчить, що необхідно також опитати і дорослих мешканців будинку, у якому мешкав зниклий, а також мешканців сусідніх будинків установивши при цьому осіб, особливо з числа домогосподарок або пенсіонерів, які могли знаходитися поруч з дітьми чи спостерігати з вікон за ними. Дорослих мешканців доцільно зібрати всіх разом, розповісти про те, що трапилося, звернутися з проханням згадати усе, що може мати відношення до зникнення дитини.

Здійснюючі заходи з розшуку дітей необхідно використовувати весь арсенал методів ОРД. Одним з актуальніших є оперативний огляд [17]. Якщо дитина перед зникненням знаходилася у дворі будинку чи на прилягаючій до нього місцевості, необхідно в першу чергу зробити огляд всіх місць, куди дитина могла потрапити, не усвідомлюючи небезпеки для свого життя.

Як показує досвід діяльності оперативних працівників КМСД огляду піддається вся прилягаюча територія, підвали і горища будинків, люки підземних комунікацій, ємкості з різними речовинами, зруйновані будинки, інші споруди, штабелі дров, вигрібні ями, розташовані поблизу водойми, заболочені місця, тільки викопані траншеї, кар'єри по розробці

піску, глини, особливо в місцях обвалів ґрунту. Перевірці підлягають купи ґрунту завезеного автомашинами в день зникнення малолітнього. Саме в таких місцях у ряді випадків виявляється зникла дитина. Тому, чим скоріше і ретельніше будуть оглянуті місця можливого перебування дитини, тим більше шансів не тільки знайти розшукуваного, але і що особливо важливо, врятувати йому життя.

При одержанні інформації про те, що зниклого бачили з кимсь із сторонніх, (то після встановлення прикмет останнього) приймаються міри до виявлення не тільки зниклої дитини, але й особи, яка перебувала поруч з ним.

При цьому особлива увага приділяється ретельному обстеженню місця, де міг би бути вчинений злочин у відношенні дитини: пустирі, недобудовані чи закинуті будинки, сараї й інші будівлі, підвали, горища, лісосмуги, глухі ділянки парків, садів, сквери, прибережні малолюдні місця, яри й інші природні укряття.

У приміській і сільській місцевості беруться під контроль дороги, що ведуть в інші населені пункти, до залізничних станцій, автовокзалам і річковим портам. З залученням місцевих жителів здійснюється прочісування розташованих по близькості лісових масивів, ярів, посівів, стогів сіна і т.д.

При зникненні дитини, яка знаходилась у громадському місці, насамперед встановлюються особи, які бачили зниклого безпосередньо перед його зникненням. У батьків чи осіб, які їх замінюють, з'ясовується, де була залишена чи загублена дитина, коли і як це відбулося, чи знає зникла своє прізвище, ім'я та по батькові, домашню адресу, чи може самостійно знайти своє місце проживання, які міри ними були розпочаті для його виявлення.

Через диспетчерські пункти на розшук малолітнього орієнтуються водії авто- і електротранспорту. Перевіряються медичні установи, куди могла бути доставлена дитина для, надання медичної допомоги. З метою визначення можливого шляху слідування дитини й організації його розшуку встановлюється та опитується коло осіб, які бачили зниклого (продавці, кіоскери, дорожні робочі, педагогічний і обслуговуючий персонал шкіл, працівники кінотеатрів, релігійних закладів, комп'ютерних клубів, залів ігрових автоматів та інші).

З'ясовується також чи не було на тих вулицях, по яких міг слідувати зниклий, транспортних подій з людськими жертвами. При підтвердженні цього встановлюється державний номер автомобіля чи його прикмети і напрямок, у якому він проїхав.

При зникненні дитини в шляху слідування залізничним чи водяним транспортом необхідно, у першу чергу, довідатися у заявника чи не доручав він догляд за дитиною кому-небудь з випадкових знайомих, попутників. У такому випадку з'ясовуються прикмети цієї людини, місце куди він, з його слів, їхав, та інші дані, що сприяють розшуку. При цьому не можна залишати без перевірки версію про викрадення дитини особа-

ми, які займаються жебрацтвом чи бродяжництвом, злочинцями з метою пограбування, зґвалтування чи здійснення розпусних дій.

У подібних випадках до розшуку зниклої дитини негайно залучаються співробітники територіальних та транспортних ОВС, позаштатні співробітники, громадськість. При огляді прилягаючої до місця зникнення території особлива увага приділяється перевірці відстійного парку вагонів, люків підземних комунікацій, резервуарів для рідких вантажів, закинутих будинків, що знаходяться поруч лісопосадок та інше. Одночасно приймаються заходи щодо виявлення осіб, які могли викрасти дитину.

Нерідко заявник нічого не може повідомити про обставини зникнення дитини крім того, що останній «заблукав». У такому випадку здійснюється оперативне опитування осіб, які знаходяться в тім місці вокзалу, пристані, носії, працівники ларьків, кіосків тощо – хтось з них міг звернути увагу на розшукуваного і може повідомити, куди і з ким він пішов. Доцільно, також по гучномовцю звернутися про допомогу до громадян, що знаходяться в приміщенні вокзалу, а також безпосередньо до самого розшукуваного. Останньому повідомляється, що його розшукують і чекають, при цьому вказується визначене місце, куди йому необхідно підійти.

При зникненні підлітка, який проживає з одним із батьків, які розірвали шлюб, негайно приймаються міри до встановлення місцезнаходження аліментозобов'язаної сторони і перевірці його (її) на причетність до можливого викрадення. Аналогічній перевірці підлягають і родичі останнього (ньої).

При встановленні розшукуваного страждаючого психічним захворюванням, якщо він своїми діями може заподіяти шкоду собі чи навколишнім, а також діти у віці до трьох років, негайно доставляються в медичні установи. Діти старше трьох років доставляються до притулків місцевих органів самоврядування.

У випадку не повернення неповнолітнього з лісу, степу чи гір негайно організується і здійснюється огляд місцевості в районі зникнення. Розшукові заходи на місцевості повинні здійснюватися в будь-який час доби, незалежно від стану гідрометеорологічних умов і часу року. Границі розшукових заходів також не повинні визначатися розмірами степу, полю, довжиною лісу чи гір. Розшукові заходи здійснюються до отримання позитивних результатів.

Як показує практична діяльність КМСД, розшук безвісно відсутніх неповнолітніх пов'язаний з розкриттям тяжких і латентних злочинів. В окремих випадках своєчасний розшук зниклого приводить до попередження тяжкого злочину, що готується. Наприклад, своєчасне виявлення викраденої малолітньої дитини може запобігти зґвалтуванню її, яке замислив злочинець, з наступним вбивством.

Аналіз наукових публікацій та практичної діяльності КМСД свідчить, що при здійсненні розшуку безвісно зниклого підлітка у першу

чергу необхідно:

- установити обставини зникнення та коло осіб, причетних до цього;
- визначити його психоемоційний стан та скласти психологічний портрет [18];
- враховуючи особливості його психоемоційного стану та психологічного портрету визначити стратегію пошукових заходів за місцем та колом осіб;
- перевірити розшукуваного по обліках медичних закладів, притулків, осіб доставлених і затриманих за здійснення різного роду злочинів та правопорушень, приймальників-розподільників для неповнолітніх, моргів;
- звірити прикмети розшукуваного з прикметами встановлюваних непізнаних трупів неповнолітніх і невідомих хворих, виявлених на території, що обслуговується, у період, що минув після зникнення підлітка;
- розробити і приступити до проведення комплексу скоординованих оперативно-розшукових заходів щодо встановлення його місця перебування, у т.ч. за допомогою підрозділів оперативної служби та здійснення негласних слідчих дій [19];
- при проведенні заходів необхідно використовувати можливості громадських помічників та конфіденційну допомогу громадян [20;21];
- вчасно й у повному обсязі пошукові заходи щодо встановлення місця перебування безвісно зниклих неповнолітніх, використовуючи при цьому можливості підрозділів всіх підрозділів ОВС та інформаційно-пошукових систем та телевізійної служби розшуку дітей телекомпанії «Магнолія – ТБ» [22; 23].

В усіх випадках надходження невідомих дітей у медичні й інші установи для неповнолітніх їх керівники зобов'язані інформувати про це ОВС, на території обслуговування якого виявлена невідома дитина.

Для встановлення особистості невідомої дитини необхідно здійснити наступні першочергові заходи:

- установити та опитати осіб, які знайшли дитину;
- при наявності ознак злочину вирішити питання щодо порушення карної справи;
- установити обставини появи, перебування і поведження в цьому місці неповнолітнього;
- організувати обстеження дитини фахівцями-медиками;
- здійснити огляд, опис одягу і речей, що знаходяться на підліткові;
- забезпечити фотографування за правилами фотозйомки, їх дактилоскопіювання;
- організувати оповіщення особового складу ОВС про виявлення підлітка, а також проінформувати про цьому інші ОВС.

Висновки. Проведений аналіз практики та наукових праць дозволяє визначити, що основною проблемою використання психологічних знань щодо розшуку неповнолітніх є відсутність ефективних методик складання психологічного портрету неповнолітнього та рекомендацій щодо його використання при проведенні розшукових заходів та негласних

слідчих дій. Означене повинно бути предметом наступних досліджень:

- психологічні основи використання психологічного портрету під час розшуку неповнолітніх;
- використання психологічних ознак девіантної поведінки неповнолітніх під час проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій;
- психологічні засади тактики здійснення негласних слідчих дій то що.

Бібліографічні посилання

1. *Голіна В.В., Ємельянов В.П., Петрюк П.Т.* Злочинність неповнолітніх з психічними аномаліями: кримінологічна характеристика та актуальні проблеми боротьби // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. А. Музики. – К., 2005. – С. 33-40.
2. *Запорожець О.Д., Овчаренко В.Г., Бакаєв О.В. та ін.* Профілактична діяльність кримінальної міліції у справах неповнолітніх: Метод. рекомендації. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 44 с. – С.12.
3. *Заросинський Ю.Л.* Вдосконалення профілактики правопорушень неповнолітніх у сучасних умовах // Вдосконалення практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутр. справ. Матеріали наук.-практ.конф. Київ, 1-2 лют. 1994р. – К., 1994.-с.188-193.
4. *Злочинність серед неповнолітніх (сучасні тенденції , фактори, які впливають на її розвиток і попередження) // Вісн. Одеського ін-ту внутр.справ .- 1999. - N 1. – с. 16-23.*
5. *Кальченко Т.Л.* Кримінальна міліція у справах неповнолітніх як спеціальний орган запобігання злочинності в Україні // Науковий вісник Нац. академії внутр. справ України. – 2002. – № 1. – С. 241-246.
6. *Семеншин М.О.* Запобігання міліцією корисливо-насильницьким злочинам неповнолітніх за участю громадськості: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2010.
7. *Ярош О.В.* Судово-психологічна експертиза неповнолітніх, обвинувачених за агресивні злочини: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Х., 2008.
8. *Черепненко О. О.* Сучасний стан і тенденції розвитку злочинності дітей / О. О. Черепненко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2008. - № 4, ч. 2 . – С.186-189.
9. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – Кн.. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – К: Ін Юре, 2007. – 712
10. *Черепненко О. О.* Сучасний стан і основні напрямки профілактики правопорушень у молодежному середовищі / О. О. Черепненко, О. Я. Черепненко // Боротьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 2 червня 2010 р.). – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 200-204.
11. *Малкова Т.М., Федорова В.П., Семенець Т.В., Годованець В.Ф.* Психологія девіантної поведінки неповнолітніх: причини, умови виникнення, шляхи профілактики / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України; Національна академія внутрішніх справ України / А.О. Лігоцький (ред.). - К., 1999. - 95с.
12. *Поволоцька С.Г.* Деякі аспекти профілактики злочинів та інших правопорушень серед неповнолітніх // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 22–29.
13. *Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) // Международные акты о правах человека: Сб. документов – М.: НОРМА, 2002. – С. 294–315.*
14. *Скулиш Є.* Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Євген Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 15–23;
15. *Черков В. О.* До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяль-

ності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України / В. О. Черков, О. М. Чистолінов .68+<http://www.corp.lduvd.lg.ua/d120106.html>.

16. *Чуфаровский Ю.В.* Психология оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов: учебное пособие / Ю.В. Чуфаровский. – М.: Право и Закон, 1996. – 186 с.

17. Головіна Л.В. Теоретико-правові та організаційно – тактичні засади оперативного огляду: Автореф. Дис. ... к. ю. н.: 21.07.04 / кафедра ОРД та СТ ОЮІ ХНУВС. - Львів, 2008. - 20с.

18. Методичні рекомендації, альбом схем, таблиць на допомогу практичним психологам органів і підрозділів внутрішніх справ щодо складання психологічного портрета злочинця // Упоряд. Ю. Майдигов, В. Сулицький, О. Комаров, О. Діденко. – К.: ЦПП ДРП МВС України, 2005. – 112с.

19. Кримінальний процесуальний кодекс України // ВВР України. – 2012. – №3-4. – Ст.21.

20. Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 5083-VI від 05.07.2012} (ч.12)/Верховна Рада України; Закон від 13.04.2012 № 4652-VI – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4652-17/page>

21. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні / Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від «16» листопада 2012 року №№ 114/1042/516/936/16875/5 .

22. Негласні слідчі (розшукові) дії курс лекцій / За загальною редакцією професора Д.Й. Никифорчука. – Київ:НАВСУ, 2012. – 86с.

23. Справочное руководство по уголовному судопроизводству [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polis.osce.org/library/f/3071/1897/OSCE-AUS-SPM-3071-RU-Справочное_руководство_по_уголовному_процессу.pdf.

Надійшла до редакції 25.12.2012

І.Р. Шинкаренко

кандидат юридичних наук, професор

О.В. Кириченко

кандидат юридичних наук, доцент

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.13 : 343.985

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Статтю присвячено загальним теоретико-прикладним засадам використання спеціального слідчого експерименту під час кримінального провадження. Визначено ознаки правового та організаційного характеру, надана класифікація спеціального слідчого експерименту на види, завдання та особливості організації його проведення за етапами.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, оперативний експеримент, спеціальний слідчий експеримент, кримінальний процесуальний кодекс, організаційний алгоритм, кримінальне провадження.